

การศึกษาวิเคราะห์ภาพสะท้อนทางสังคมในคัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถาที่มีผลกระทบ ต่อวิถีชีวิตชาวอีสาน*

AN ANALYTICAL STUDY OF THE SOCIAL REFLECTIONS IN DHAMMAPADATTHAKATHA AFFECT TO THE NORTHEASTERNERS' WAY OF LIFE

พระมหาประทีป อภิวัชฺโณ

Phramaha Prateep Abhivaddhano

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

Mahachulalongkomrajavidyalaya University, Nong Khai Campus, Thailand.

E-mail: teeroteepo7979@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ภาพสะท้อนทางสังคมในคัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถาที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตชาวอีสาน การศึกษาพบว่า เนื้อหาสาระในธัมมปัทฏฐกถาสื่อให้เห็นภาพวิถีชีวิตของชาวอีสาน 6 ด้าน คือ 1. ด้านการปกครอง ธัมมปัทฏฐกถากล่าวถึงบทบาทของนักปกครองในการบำบัดทุกข์บำรุงให้แก่ประชาชน ซึ่งมีอิทธิพลต่อการวางรูปแบบการปกครองของชาวอีสาน ที่เรียกว่า คองสิบสี 2. ด้านเศรษฐกิจ ธัมมปัทฏฐกถากล่าวถึงอาชีพเกษตรกรรมของชาวอินเดีย ซึ่งมีอิทธิพลต่อพิธีกรรมเกี่ยวกับการเกษตรของชาวอีสาน คือ ผีตาแฮก ซึ่งเป็นผีประจำไร่นา 3. ด้านภาษาและวรรณกรรม ธัมมปัทฏฐกถาถูกบันทึกด้วยภาษาบาลี ซึ่งภาษาบาลีและเรื่องราวในธัมมปัทฏฐกถามีอิทธิพลต่อคำผญาและวรรณกรรมมุขปาฐะของชาวอีสานหลายเรื่อง 4. ด้านการศึกษา ธัมมปัทฏฐกถากล่าวถึงการจัดการศึกษาพระธรรมวินัยของพระสงฆ์ โดยศึกษาเล่าเรียนอยู่ในสำนักของพระอุปัชฌาย์ ซึ่งมีอิทธิพลต่อค่านิยมการบวชเรียนของชาวอีสาน 5. ด้านประเพณี ธัมมปัทฏฐกถากล่าวถึงวัฒนธรรมและประเพณีของชาวอินเดียไว้หลายประการ ซึ่งมีอิทธิพลและเป็นที่มาของประเพณีของชาวอีสาน ที่เรียกว่า ประเพณีฮีตสิบสอง คือ เรื่องเอรกปัดต์ เรื่องบุรพกรรมของพระอัญญาโกณฑัญญะ เรื่องปุนณทาสิ เรื่องบุรพกรรมของพระพุทธเจ้า เรื่องพระฉัพพัคคีย์ เรื่องบุรพกรรมของพระอรุเวลกัสสปะ เรื่องกาลียกษิณี และเรื่องยมกปาฏิหาริย์ 6. ด้านความเชื่อ ธัมมปัทฏฐกถากล่าวถึงความเชื่อของชาวอินเดียที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งมีอิทธิพลต่อความเชื่อของคนอีสาน จนกลายมาเป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับความเชื่อหลาย ๆ อย่าง

คำสำคัญ: ภาพสะท้อนทางสังคม, คัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถา, วิถีชีวิตชาวอีสาน

*Received: 31 May 2021; Revised: 6 December 2021; Accepted: 8 December 2021

Abstract

This article aims to analyze social reflections of the Dhammapadatthakatha that affect to the northeasterners' way of life. The studies have shown that the content of Dhammapadatthakatha reflects the northeasterners' lifestyle in 6 aspects: 1. Government, the Dhammapadatthakatha referred to the role of the ruler in treating suffering for the ruled people which influenced the form of public administration of the northeasterners, called the Fourteenth Laws. 2. Economy, the Dhammapadatthakatha talked about the agricultural occupation of Indians which influenced the rituals on agriculture of the northeasterners, namely Phi Ta Haek that is the ghost of the farm. 3. Language and Literature, the Dhammapadatthakatha was recorded in Pali language which this language and Dhammapadatthakatha have influenced many stories of Khamphaya (Isaan wisdom) and Mukapadha (Oral Pulpit) of the northeasterners. 4. Education, Dhammapadatthakatha spoke of the monks' educational management by studying under the patronage of the preceptor which influenced the religious values about ordain to study of the northeasterners. 5. Traditions, the Dhammapadatthakatha spoke of Indian cultures and traditions in many ways which influenced and was the origin of the northeastern traditions, called the Twelfth Lunar traditions, that are the story of Erakapatta, the deeds of the ascetic Phra Kondanna, the story of Poonnadhasi, the deeds of the Lord Buddha, the story of Phra Chabbaggiya, the deeds of Phra Uruvelakassappa, the story of Kali Yaksinee, and the story of Yamaka's miracles. 6. Belief, the Dhammapadatthakatha spoke of Indian beliefs based on Brahmanism which influenced the beliefs of the northeasterners until it became a ritual of many beliefs.

Keywords: Social Reflections, Dhammapadatthakatha, Northeastern way of life

บทนำ

อรรถกถาธรรมบทเป็นคัมภีร์อธิบายความพระไตรปิฎกหมวดหนึ่งเรียกว่า ธรรมบท มีอยู่ในชุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย เล่มที่ 25 พระพุทธองค์ทรงแสดงเป็นคำประพันธ์เรียกว่า คาถา มี 423 คาถา พระพุทธโฆสจารย์รวบรวมแปลจากภาษาสิงหลมาสู่ภาษาบาลี มีนิทานประกอบจำนวน 302 เรื่อง (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ลักษณะการเล่าเรื่องแต่ละเรื่องจะมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว ในเรื่องหนึ่ง ๆ ประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ ต้นเรื่องแสดงความเป็นมาของคาถา เช่น พระธรรมเทศนาว่า ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ ถ้าบุคคลมีใจร้ายแล้ว พุดอยู่ที่ดี ทำอยู่ที่ดี ทุกข์ย่อมไปตามเขาเพราะเหตุนี้ ดุจล้ออันหมุนไปตามรอยเท้าโค ผู้นำแอกไปอยู่ ฉะนั้น พระพุทธเจ้าตรัสที่เมืองกรุงสาวตถิ ทรงปรารภพระจักขุปาลเถระ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551)

ในส่วนของเนื้อเรื่องผู้ประพันธ์จะสร้างตัวละคร หรือสร้างโครงเรื่องให้เหมาะกับคาถาที่จะนำมา รับกับเรื่อง หรือยกเป็นอดีตนิทานมาเป็นตัวนำ เนื้อหาจะเล่าอย่างสัมพันธ์กลมกลืนกับความหมายของ คาถาหรือพระบาลี โครงเรื่องมาจากพระไตรปิฎกบ้าง ประพันธ์ขึ้นเองบ้าง ในหนึ่งเรื่องอาจจะมีพระบาลี ประกอบหลายคาถา หลังจากจบคาถาจะเป็นการขยายความในรูปของคำศัพท์ ความหมาย อธิบายแต่ละ คำศัพท์อีกครั้งหนึ่ง ที่เรียกว่า แก้อรรถ และในส่วนสุดท้ายของเรื่องจะกล่าวสรุปว่า บุคคลหรือตัว ละครที่แสดงในเรื่องได้รับผลอย่างไรบ้าง เช่น ในกาลจบคาถา ภิกษุสามพันรูป ได้บรรลุพระอรหัต พร้อม ด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย เทศนาได้เป็นกถามีประโยชน์มีผลแม้แก่บริษัทผู้ประชุมกันแล้ว (พระมหาทรรศน์ คุณทสสี (โพนดวงกรณ์), 2546) อรรถกถาธรรมบทนอกจากจะเป็นที่รวมพระพุท พจน์ อันเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว ยังบันทึกหลักฐานเกี่ยวกับลัทธิ ความเชื่อถือ ศาสนา ปรัชญา ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม เรื่องราว เหตุการณ์ และถิ่นฐาน เช่น แวันแคว้นต่าง ๆ ใน ยุคอดีตไว้เป็นอันมาก สะท้อนสภาพสังคมและเรื่องราวต่าง ๆ ในสมัยพุทธกาล เช่น พุทธประวัติที่ไม่ได้ กล่าวไว้ในพระไตรปิฎก ความขัดแย้งในหมู่สงฆ์ สถานภาพของสตรี สถานภาพชนชั้นต่าง ๆ ในสังคม อินเดียที่ไม่เท่าเทียม เช่น เศรษฐี อำมาตย์ ทาส ขอทาน กษัตริย์ เหล่านี้ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าสังคมในยุค สมัยนั้นมีปัญหา (ชลธิรา กลัดอยู่, 2518)

ชาวอีสานยอมรับพระพุทธศาสนา และได้รับการหล่อหลอมจากหลักธรรมคำสอนใน พระพุทธศาสนามายาวนาน วิถีชีวิตของชาวอีสานส่วนใหญ่ตั้งแต่เกิดจนถึงตาย มีเกี่ยวโยงสัมพันธ์เป็น อันหนึ่งอันเดียวกันกับพระพุทธศาสนา นอกจากจะได้รับการกล่อมเกลาลหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา จากพระสงฆ์โดยตรงแล้ว ยังได้รับการกล่อมเกลาลจริยธรรมต่าง ๆ ผ่านวรรณกรรมพื้นบ้านบ้าง จาก บทพญาบ้าง หมอลำบ้าง ตลอดทั้งอรรถกถาธรรมบท ซึ่งมีอิทธิพลต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชาว อีสานเป็นอย่างมาก ธรรมเนียมปฏิบัติประจำเดือนของชาวอีสาน ที่เรียกว่า ฮีตสิบสอง ซึ่งชาวอีสานจะ ให้ความสำคัญกับฮีตสิบสองเป็นอย่างมาก บางฮีตมีมูลเหตุมาจากความเชื่อในสิ่งที่เหนือธรรมชาติ แต่ ส่วนใหญ่มีมูลเหตุมาจากคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา

ดังนั้น บทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเกี่ยวกับภาพสะท้อนทางสังคมที่ปรากฏในคัมภีร์ ธัมมปทัฏฐกถา ที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวอีสาน ในด้านการปกครอง ด้านเศรษฐกิจ ด้านภาษา และวรรณกรรม ด้านการศึกษา ด้านวัฒนธรรมและประเพณี และด้านความเชื่อ เพื่อให้เห็นคุณค่าของ คัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา และนำความรู้และแนวความคิดมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาค่านิยมและวิถีชีวิตชาว อีสานที่เหมาะสมต่อไป

ความหมายของธัมมปทัฏฐกถา

คำว่า ธัมมปทัฏฐกถา มาจากคำว่า ธมม+ปท+อฏฐ+กถา ธมม หมายถึง ข้อปฏิบัติอันดีงาม หรือคุณงามความดี ปท หมายถึง ธรรมชาติเป็นเครื่องถึง เครื่องป้องกัน ทาง หนทาง รวมความว่า หนทางแห่งความดี อฏฐ หมายถึง เนื้อความ หรือความหมาย (ป.หลงสมบุญ, 2540) กถา หมายถึง คำกล่าว คำอธิบาย ถ้อยคำ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2556) ดังนั้น ธัมมปทัฏฐกถา

จึงหมายถึง หนังสืออธิบายข้อความที่เรียกว่า ธรรมบท ที่พระสังคีติกจารย์ได้สังคายนารวบรวมจัดเป็นหมวดหมู่ไว้ในคัมภีร์ขุททกนิกาย เรียกว่า ขุททกนิกาย ธรรมบท ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในพระไตรปิฎกเล่มที่ 25 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2540)

ธัมมปทัฏฐกถามีลักษณะการแต่งเป็นนิทานประกอบธรรมะในคาถาธรรมบท โดยมีการนำคาถาซึ่งอยู่ในพระไตรปิฎกมาแทรกเข้าในเนื้อเรื่องหรือนิทานอย่างเหมาะสม มีทั้งเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า พระสาวก พุทธบริษัท 4 และเจ้าลัทธิต่าง ๆ เป็นต้น แบ่งออกเป็น 26 วรรค ลักษณะการประพันธ์ในธัมมปทัฏฐกถา โดยมากจะประกอบด้วย 7 ส่วน คือ 1. ชื่อเรื่อง 2. อารัมภบทต้นเรื่อง 3. เนื้อเรื่อง 4. คาถา 5. คำอธิบายคาถา (แก้รรถ) 6. สรุปผลที่ได้จากการตรัสเรื่องนี้ 7. จบเรื่อง (พระมหาประทีป อภิวิฑฒโน, 2561) ธัมมปทัฏฐกถาจึงเป็นคัมภีร์อธิบายเพิ่มเติมพุทธพจน์และเรื่องราวอย่างอื่นที่มีอยู่ในพระไตรปิฎก โดยยกเรื่องราวประกอบ เพื่อให้เข้าใจความหมายหลักธรรมได้ง่ายขึ้น

ความสำคัญของธัมมปทัฏฐกถา

ธัมมปทัฏฐกถามีความสำคัญในฐานะที่เป็นคัมภีร์อธิบายพระไตรปิฎก อธิบายขยายความคัมภีร์ธรรมบทอย่างละเอียด เป็นแหล่งความรู้ด้านประวัติศาสตร์และคติธรรมต่าง ๆ อธิบายเนื้อความที่ลุ่มลึกให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น เป็นขุมขุมความคิดด้านศาสนา จริยธรรม ปลอบประโลมใจแก่ผู้เวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ (ศาสตราจารย์ ยู.ดี.ชัยเชเกรา, 2527) นอกจากนี้ ยังเป็นอุปกรณ์สำคัญในการศึกษาเปรียบเหมือนเป็นกุญแจไขความแห่งธรรมบท มีความสำคัญต่อความเชื่อ หมายถึงความเชื่ออันได้รับอิทธิพลทางศาสนาและความเชื่อดั้งเดิมของคนในสมัยนั้นไว้ด้วย ได้แก่ (1) ความเชื่อเรื่องการบูชาพระเจดีย์ (2) ความเชื่อเวทมนต์คาถา (3) ความเชื่อเรื่องฤทธิ์ปาฏิหาริย์ (4) ความเชื่อทั่วไป เช่น เรื่องผีสิง เทวดา มีความสำคัญด้านการปกครอง แสดงให้เห็นถึงการปกครองที่ผู้ปกครองเป็นผู้ทรงธรรม ได้แก่ (1) พระเจ้าปเสนทิโกศล ปกครองแคว้นโกศล มีเมืองสาวัตถีเป็นเมืองหลวง (2) พระเจ้าพิมพิสาร ปกครองแคว้นมคธ มีเมืองราชคฤห์เป็นเมืองหลวง เป็นต้น

คัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา นอกจากจะอธิบายธรรมบทแล้ว ยังได้แสดงเหตุการณ์และหลักฐานทางประวัติศาสตร์อีกด้วย เช่น พุทธประวัติ ประวัติพระเถระ พระเถระ อุบาสก อุบาสิกา แคว้นต่าง ๆ เมืองต่าง ๆ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีความสำคัญในฐานะเป็นหลักสูตรการศึกษาภาษาบาลี การเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีของคณะสงฆ์ไทย ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันได้กำหนดธัมมปทัฏฐกถาเป็นหลักสูตรการเรียนภาษาบาลี คือ (1) ธัมมปทัฏฐกถา ภาคที่ 1-4 เป็นหลักสูตรวิชาแปลมคธเป็นไทย แปลโดยพยัญชนะและโดยอรรถ สำหรับประโยค 1-2 (2) ธัมมปทัฏฐกถา ภาคที่ 5-8 เป็นหลักสูตรวิชาวิชาแปลมคธเป็นไทย แปลโดยพยัญชนะและโดยอรรถ วิชาสัมพันธ์ไทย สำหรับประโยค ป.ธ.3 (3) ธัมมปทัฏฐกถา ภาคที่ 1 เป็นหลักสูตรวิชาแปลไทยเป็นมคธ สำหรับประโยค ป.ธ. 4 (4) ธัมมปทัฏฐกถา ภาคที่ 2,3,4, เป็นหลักสูตรวิชาแปลไทยเป็นมคธ สำหรับประโยค ป.ธ. 5 (5) ธัมมปทัฏฐกถา ภาคที่ 5-8 เป็นหลักสูตรวิชาแปลไทยเป็นมคธ สำหรับประโยค ป.ธ. 6 (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514)

ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวอีสาน

ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับสังคมอีสาน ผู้เขียนแบ่งออกเป็น 6 ด้านคือ 1. ด้านการปกครอง 2. ด้านเศรษฐกิจ 3. ด้านภาษาและวรรณกรรม 4. ด้านการศึกษา 5. ด้านประเพณี 6. ด้านความเชื่อ ดังนี้

1. ด้านการปกครอง ธรรมเนียมการปกครองในหมู่บ้านชนบทของอีสานโบราณ นิยม 2 แบบ คือการปกครองบ้านมอบให้คน และการปกครองปามอบให้ผี การปกครองบ้าน ชาวบ้านย่อมเลือกคนดี มีความรู้ ความฉลาด ความสามารถ ความเด็ดขาด ซื่อสัตย์สุจริต รักบ้านเกิดเมืองนอน เคารพในจารีต ประเพณี เป็นหัวหน้าปกครองลูกบ้านให้อยู่เย็นเป็นสุข ผู้ปกครองบ้านจึงมีหลักปฏิบัติที่เรียกว่า คองสิบสี่ เป็นบทบัญญัติทางสังคมของชาวอีสาน ให้เป็นหลักปฏิบัติต่อกันสำหรับคนที่อยู่ในฐานะต่าง ๆ กัน มีมาแต่โบราณ เป็นคำบอกเล่าขานสืบต่อกันมา ยังไม่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร คองสิบสี่ เป็นคำกล่าวคู่กันกับคำว่า ฮิตสิบสอง อีกอย่างหนึ่ง ด้านการปกครองคณะสงฆ์อีสาน มีขนบธรรมเนียม ประเพณีที่ถือปฏิบัติเกี่ยวกับสมณศักดิ์ตามการปกครองคณะสงฆ์แบบล้านช้าง มี 6 ชั้น คือ สำเร็จ ชา คู ฝ่าย ด้าน หลักคำ ไม่มีสมณศักดิ์ ลูกแก้ว และยอดแก้ว เนื่องจากเป็นสมณศักดิ์สูง การแต่งตั้งสมณศักดิ์ แต่งตั้งตามความรู้ความสามารถและคุณความดีของพระสงฆ์รูปนั้น (จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, 2520) การปกครองคณะสงฆ์ตั้งแต่ปี 2475 เป็นต้นมา มีพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์เปลี่ยนเป็นมหาเถรสมาคม ทั้งนี้ได้ปรับปรุงแก้ไข 2 ครั้ง เมื่อ พ.ศ. 2484 และ พ.ศ. 2505 การปกครองสงฆ์ภาคอีสานที่เป็นแบบฉบับของตนเอง ได้เปลี่ยนแปลงไปตามพระราชบัญญัติ แต่ก็ยังรักษาประเพณีเฉพาะของตนเอง ไว้ได้ บางพื้นที่ยังมีการปฏิบัติตามประเพณีอีสานจนถึงปัจจุบัน

2. ด้านเศรษฐกิจ สังคมอีสานเป็นสังคมเกษตรกรรม ชาวอีสานส่วนใหญ่มีรายได้จากผลผลิตทางการเกษตร คือการทำนาเป็นหลัก แม้ว่าภาคอีสานจะมีพื้นที่มาก แต่พื้นที่ประมาณร้อยละ 61.9 หรือ 65 ล้านไร่ เป็นดินหิน ดินปนทราย ดินแดง ซึ่งเก็บความชุ่มชื้นไม่ได้ จึงมีความสมบูรณ์ทางอาหารพืชต่ำ และเมื่อเทียบกับภาคอื่น ๆ ในประเทศแล้ว ภาคอีสานจึงได้ชื่อว่าเป็นภาคที่มีฐานะทางเศรษฐกิจยากจนมากที่สุด (อภิศักดิ์ โสมอินทร์, 2526) นอกจากการทำนาแล้ว ชาวอีสานยังมีอาชีพอื่นเสริม เช่น การค้าขาย การเกษตร การเลี้ยงสัตว์ การประมง เป็นศิลปินต้นรำขับร้อง แต่เมื่อก่อนโดยสรุป ชาวอีสานมีรายได้จากการประกอบอาชีพ 3 ด้าน คือ การประกอบอาชีพในท้องถิ่น การไปทำงานต่างถิ่น และการทำงานต่างประเทศ

3. ด้านภาษาและวรรณกรรม ภาคอีสานมีภาษาพูดแบ่งเป็น 3 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ กลุ่มไทย-ลาว กลุ่มเขมร-ส่วย (กูย) และกลุ่มไทยโคราชหรือไทยเบ็ง ทั้ง 3 กลุ่มนี้มีภาษาพูดและสำเนียงแตกต่างกันไป แต่ประชากรส่วนใหญ่ของภาคอีสาน จะใช้ภาษาถิ่นอีสาน หรือที่เรียกกันว่า ภาษาลาว ได้แก่ ประชากรที่อาศัยอยู่ในจังหวัดอุบลราชธานี ยโสธร ร้อยเอ็ด มหาสารคาม กาฬสินธุ์ ขอนแก่น อุดรธานี นครพนม หนองคาย เลย ชัยภูมิ หนองบัวลำภู อำนาจเจริญ และบางส่วนของจังหวัดสกลนคร ศรีสะเกษ บุรีรัมย์ สุรินทร์ และนครราชสีมา นอกจากนี้ยังมีภาษาถิ่นย่อย ๆ อีก เช่น ภาษาผู้ไทย ภาษาญ้อ ภาษาแสก ภาษาพวน ภาษากะเลิง กะโล้ (ในจังหวัดนครพนม สกลนคร กาฬสินธุ์ มุกดาหาร) (วิกิพีเดีย, 2563) ส่วนวรรณกรรมของชาวอีสานแบ่งเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ วรรณกรรมประเภทมุขปาฐะ ได้แก่

คำทวย คำผญา เพลงเด็ก เพลงพื้นบ้านอีสาน และวรรณกรรมประเภทลายลักษณ์ ได้แก่ วรรณกรรม พุทธศาสนา วรรณกรรมประวัติศาสตร์ วรรณกรรมนิทาน วรรณกรรมคำสอน วรรณกรรมเบ็ดเตล็ด (จารุวรรณ ธรรมวัต, 2528) และวรรณกรรมเหล่านี้ทำหน้าที่ให้ทั้งความบันเทิงและขัดเกลาสังคม

4. ด้านการศึกษา ในประวัติศาสตร์ชาติไทย การศึกษาเริ่มขึ้นที่วัดซึ่งเป็นศาสนสถานของ พระพุทธศาสนา มีพระสงฆ์เป็นครูสอนหลักธรรมของพระพุทธศาสนา อันเป็นหลักปฏิบัติในการดำรงชีวิต ภาคอีสานมีความเจริญรุ่งเรืองทางด้านพระพุทธศาสนามาเป็นระยะเวลาช้านาน ดังนั้น การเล่าเรียนใน สมัยก่อนอาศัยการเล่าเรียนจากวัดเป็นหลัก โดยศึกษาดำรงเล่าเรียนทางพระพุทธศาสนาและศึกษาเล่า เรียนอาชีพตามบรรพบุรุษ จนมีการเปลี่ยนแปลงมาตามลำดับ การศึกษาเล่าเรียนในสมัยโบราณอาศัย พระสงฆ์ทำหน้าที่อบรมสั่งสอนวิชาความรู้ บิดามารดาผู้ปกครองส่งกุลบุตรลูกหลานไปศึกษาเล่าเรียนกับ พระสงฆ์ในวัด การศึกษาของชาวบ้านสมัยก่อนจำกัดเฉพาะอยู่ในวัด ผู้อาศัยเล่าเรียนจึงนิยมเข้ามาฝาก ตัวเป็นศิษย์ บวชเป็นสามเณรหรือพระภิกษุ การที่กุลบุตรเข้ามาอยู่ในวัดทำหน้าที่เรียนหนังสือ การบวช เรียนตามประเพณีอีสาน ผู้ชายส่วนใหญ่จะบวชเรียนชั่วระยะเวลาหนึ่ง การบวชเป็นหน้าที่พึงปฏิบัติของ ผู้ชายไทยเพื่อเตรียมตัวเป็นผู้ใหญ่ที่มีคุณธรรมและจริยธรรม (ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์, 2534) ปัจจุบันชาว อีสานในชนบทก็ยังนิยมส่งบุตรหลานบวชเรียนอยู่ แต่อาจจะลดน้อยลงไปบ้าง

5. ด้านวัฒนธรรมและประเพณี สังคมชาวอีสานมีประเพณีประจำเดือน ที่เรียกว่า “ประเพณี ฮีตสิบสอง” ซึ่งเป็นคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา และผสมผสานกับคติความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ และความเชื่อเรื่องแถน ได้แก่ ประเพณีการเข้ากรรม ประเพณีบุญคูณลาน ประเพณีบุญข้าวจี่ ประเพณี บุญเผวส ประเพณีบุญสงกรานต์ ประเพณีบุญบั้งไฟ ประเพณีบุญซำฮะ ประเพณีบุญเข้าพรรษา บุญข้าว ประดับดิน ประเพณีบุญข้าวสาก ประเพณีบุญออกพรรษา (ปรีชา พิณทอง, 2535) โดยชาวอีสานตั้งแต่ บรรพบุรุษจนถึงปัจจุบัน จะให้ความสำคัญกับประเพณีฮีตสิบสองเป็นอย่างมาก เนื่องจากสังคมอีสาน ส่วนใหญ่ยังเป็นสังคมเกษตรกรรม ฮีตบางฮีตจึงเป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ของเกษตรกรรม เช่น บุญคูณลาน บุญเดือนบั้งไฟ บุญข้าวสาก

6. ด้านความเชื่อ ความเชื่อคือการยอมรับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ทำให้มนุษย์มีหลักยึดเหนี่ยวทางใจ เกิด ความรู้สึกรับรองใจว่ามีอำนาจพิเศษปกป้องคุ้มภัยให้กับตน ชาวอีสานมีความเชื่อเรื่องเวทมนต์ ความเชื่อ เรื่องเทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อสถานที่สถิตของเทวดา ความเชื่อเรื่องผีสง ยักษ์ ความเชื่อเรื่อง การสวดพระปริตร ความเชื่อเรื่องตักบาตรเทโวโรหณะ ความเชื่อเรื่องการบูชาพระธาตุ (อภิศักดิ์ โสม อินทร์, 2524) ความเชื่อเหล่านี้มีพื้นฐานมาจากความเชื่อดั้งเดิม และความเชื่อในพระพุทธศาสนา ซึ่งมี อิทธิพลต่อวิถีชีวิตชาวอีสานมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

แนวคิดว่าภาพสะท้อนทางสังคมจากวรรณกรรม

ภาพสะท้อนสังคมจากวรรณกรรม หมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมทั้งสภาพความเป็นอยู่ เศรษฐกิจการศึกษา ความเชื่อค่านิยม ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่ผู้เขียนได้ สื่อกออกมาให้ผู้อ่านได้รับรู้ถึงสภาพของบรรยากาศหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ผู้เขียนได้พบเห็นหรือ

ประสบการณ์ของผู้เขียนเอง (สุพิศ เอื้องแซะ, 2560) วรรณกรรมจึงสะท้อนสังคมใน 2 ลักษณะ คือ ด้านรูปธรรม คือ เหตุการณ์ทั่วไปที่เกิดขึ้นในสังคม และด้านนามธรรม คือ ค่านิยมในชีวิตจิตใจของคนในสังคม มีผู้ให้แนวคิดเกี่ยวกับภาพสะท้อนสังคมจากวรรณกรรม ไว้ดังนี้

เวลเลกและวอเรน ได้เสนอแนวคิดภาพสะท้อนทางสังคมจากวรรณคดีว่า วรรณคดีเป็นเอกสารทางสังคม เนื่องจากผู้ประพันธ์เป็นสมาชิกผู้หนึ่งของสังคม สิ่งที่ผู้ประพันธ์บรรยายหรือแสดงออกในงานประพันธ์ ไม่ว่าจะเป็นประสบการณ์หรือแนวคิดใด ย่อมมีความสัมพันธ์กับสถาบันทางสังคมในแง่ใดแง่หนึ่ง จึงกล่าวได้ว่า วรรณคดีเป็นตัวแทนในบางแง่มุมของสังคมในสมัยที่ผู้แต่งสร้างสรรค์วรรณกรรมขึ้น (Wellek, Rene., and Austin Warren Jr., 1956)

วิทย์ ศิวะศรียานนท์ กล่าวว่า กวีหรือนักเขียนเป็นพลเมืองผู้หนึ่งของสังคม ดังนั้น กวีจึงต้องรับรู้และใส่ใจเหตุการณ์ความเคลื่อนไหวต่าง ๆ ในสังคม บทประพันธ์ของเขาจึงย่อมสะท้อนประสบการณ์เกี่ยวกับสังคม ทั้งในด้านเหตุการณ์ ความรู้สึกนึกคิด ค่านิยม ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณี ฯลฯ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ (วิทย์ ศิวะศรียานนท์, 2531)

จารุบุตร เรื่องสุวรรณ เสนอแนวคิดเกี่ยวกับเนื้อหาวรรณคดีอีสานไว้ว่า บทกวีอีสานมิใช่แต่จะมีความไพเราะหรือมีความสูงส่งทางอักษรศาสตร์เท่านั้น แต่เป็นกุศโลบายที่จะสอดแทรกหลักธรรมของพระพุทธองค์ ให้ซึมซาบเข้าไปถึงประชาชนทุกชั้นทุกสังคม โดยอาศัยศิลปะในเชิงวรรณคดี ชาวอีสานตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ลงมา จึงเป็นผู้ที่ตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรมเป็นอย่างดี เพราะได้รับการสั่งสอนอบรมมาโดยวรรณคดีอันเจิดด้วยรสพระธรรม (จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, 2520)

จารุวรรณ ธรรมวัตร เสนอแนวคิดภาพสะท้อนวิถีชีวิตอีสานในวรรณกรรมหมอลำไว้ว่า สังคมอีสานเป็นสังคมเกษตรกรรมและเป็นสังคมพระพุทธศาสนาด้วย ลักษณะสังคมทั้งสองนี้ จึงมีส่วนกำหนดเนื้อหาของกลอนลำอยู่ไม่น้อย เนื่องจากผู้แต่งกลอนลำก็ดี หมอลำก็ดี เป็นบุคคลในสังคมเกษตรกรรมและสังคมพระพุทธศาสนา จึงสะท้อนภาพวิถีชีวิตการเกษตรออกมา ตลอดทั้งหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาก็มีบทบาทสำคัญในการกำหนดโลกทัศน์ต่าง ๆ ทั้งในส่วนค่านิยม จารีตประเพณี ให้เป็นไปตามบรรทัดฐานที่ศาสนากำหนดไว้ ดังนั้น แนวคิดที่หมอลำกลอนได้สืบทอดผ่านกลอนลำไปยังผู้ฟังจึงเป็นไปตามบรรทัดฐานของพระพุทธศาสนา และค่านิยมตามจารีต (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2528)

สุทิน สมองผัน เสนอแนวคิดภาพสะท้อนสังคมในวรรณกรรมหมอลำไว้ว่า กลอนลำของลำกลอนมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับสังคมชีวิต ทั้งประวัติศาสตร์ ภาษาโบราณ ปรัชญาศาสนา วรรณคดีท้องถิ่น อดีตกองดั้งเดิม และมีการแทรกมุขตลกอันเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน (สุทิน สมองผัน, 2536)

ธวัช ปุณโณทก เสนอแนวคิดพระพุทธศาสนากับวิถีชีวิตของชาวอีสานไว้ว่า คำสอนทางพระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวอีสานเป็นอย่างมาก เพราะมีบทบาทในการกำหนดโลกทัศน์ต่าง ๆ ทั้งในส่วนตัวและสังคม ให้เป็นไปตามบรรทัดฐานที่ศาสนากำหนดไว้ อีกทั้งยังเป็นเครื่องควบคุมความประพฤติและจัดระเบียบสังคมอีกด้วย ประชาชนจะเชื่อฟังมากกว่าการใช้กฎหมายของรัฐ

ชาวอีสานยึดมั่นในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา หลักธรรมจึงทำหน้าที่เป็นสัญญาประชาคม ควบคุมความประพฤติของชาวบ้านโดยปริยาย (ธวัช ปุณโณทก, 2529)

สุรชัย ชินบุตร กล่าวว่า วรรณกรรมเปรียบได้กับกระจกเงาที่สะท้อนวิถีชีวิตของคนในแต่ละยุค ผู้แต่งได้รจนาขึ้นเพื่อให้ผู้อ่านได้รับรู้เรื่องราวที่เกิดขึ้น ถึงแม้ว่าผู้แต่งจะสร้างสรรค์จากจินตนาการบางส่วน แต่ก็ไม่ได้ทำให้วรรณกรรมเรื่องนั้น ๆ ลดความสำคัญ วรรณกรรมจึงถือได้ว่าเป็นคลังทางปัญญาหรือมรดกทางวัฒนธรรมที่บรรพบุรุษได้ส่งและสืบทอดต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่น นอกจากนี้ วรรณกรรมเหล่านี้ได้ผ่านการคิดอย่างมีระบบของกวี ใช้ภูมิปัญญาที่สั่งสมมาปรับแต่งขึ้นมา (สุรชัย ชินบุตร, 2560)

จากแนวคิดดังกล่าว สรุปได้ว่า วรรณกรรมเป็นภาพสะท้อนสังคมในด้านต่าง ๆ ซึ่งเกิดขึ้นในยุคสมัยของวรรณกรรมนั้น ไม่ว่าจะเป็นด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ ด้านการเมือง ทั้งนี้ เพราะวรรณกรรมและสังคม มีอิทธิพลต่อกัน สังคมมีอิทธิพลต่อวรรณกรรมหรือต่อนักเขียน เนื่องจากนักเขียนอยู่ในสังคมย่อมได้รับอิทธิพลจากสังคมทั้งด้านวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ศาสนา ปรัชญาและการเมือง ส่วนวรรณกรรมหรือนักเขียนมีอิทธิพลต่อสังคมทั้งด้านภายนอก เช่น การแต่งกายหรือการกระทำตามอย่างในวรรณกรรม และอิทธิพลภายในคือ ด้านความคิด การสร้างค่านิยม เป็นต้น แนวคิดภาพสะท้อนทางสังคมจากวรรณกรรมดังกล่าว ผู้เขียนใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์ภาพสะท้อนทางสังคมในคัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถาที่มีผลกระทบกับวิถีชีวิตชาวอีสาน

ภาพสะท้อนทางสังคมในคัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถาที่มีผลกระทบกับวิถีชีวิตชาวอีสาน

ภาพสะท้อนทางสังคมในคัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถามีผลกระทบกับวิถีชีวิตของชาวอีสาน 6 ด้าน คือ

1. ด้านการปกครอง รูปแบบการปกครองบ้านเมืองของชาวอีสานสมัยเก่านั้น ส่วนใหญ่ใช้ศาสนาและขนบธรรมประเพณีเป็นเครื่องมือหรือวิธีการปกครอง เรียกว่า “คองสิบสี่” ได้แก่ แนวทางหรือกรอบกติกาที่พึงใช้เป็นหลักปฏิบัติ (จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, 2520) นักปราชญ์โบราณอีสานได้รวบรวมไว้เป็น 4 นัย นัยละ 14 ข้อ คองสิบสี่ทั้ง 4 นัยนี้ จะวางแนวปฏิบัติสำหรับบุคคลไว้ทุกเพศทุกวัย ตั้งแต่ชนชั้นปกครอง ผู้อยู่ใต้ปกครอง กลุ่มบุคคลในเครือญาติ และประชาชนทั่วไป แต่ที่กล่าวถึงมากที่สุดก็คือชนชั้นปกครอง ในที่นี้ผู้เขียนขอนำคองสิบสี่มากล่าวเพียง 1 นัย คือ นัยที่ 1 ได้แก่ 1) ฮิตเจ้าคองขุน 2) ฮิตท้าวคองเพี้ย 3) ฮิตไพร่คองนาย 4) ฮิตบ้านคองเมือง 5) ฮิตผัวคองเมีย 6) ฮิตพ่อคองแม่ 7) ฮิตลูกคองหลาน 8) ฮิตไภคองเขย 9) ฮิตป้าคองลุง 10) ฮิตปู่คองย่า ฮิตตาคองยาย 11) ฮิตเฒ่าคองแก่ 12) ฮิตปีคองเดือน 13) ฮิตไธคองนา 14) ฮิตวัดคองสงฆ์ (สาร สารทัศนานันท์, 2522) คองสิบสี่ตามนัยนี้ สามารถสรุปเนื้อหาได้ 3 ประการ คือ 1) เป็นจริยธรรมสำหรับชนชั้นปกครอง 2) เป็นจริยธรรมสำหรับผู้อยู่ใต้ปกครอง 3) เป็นจริยธรรมสำหรับบุคคลทั่วไป (พระมหาประหยัด ปัญญาโร, 2542) หลักปฏิบัติสำหรับนักปกครองในคองสิบสี่ได้กล่าวในข้อ 1 และข้อ 2 โดยได้วางแนวปฏิบัติไว้ตั้งแต่พระเจ้าแผ่นดินลงมาจนถึงข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และข้าราชการชั้นผู้น้อย

ธัมมปทัฏฐกถา สะท้อนให้เห็นภาพของผู้ที่ทำหน้าที่ในการปกครอง ได้แก่ พระเจ้าแผ่นดินและข้าราชการในระดับต่าง ๆ คือการบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่ประชาชน 3 ด้าน คือ 1) บทบาทในด้านปกป้องคุ้มครองประชาชน เช่น ปกป้องคนที่ไม่ได้ทำความผิดจากการถูกใส่ร้าย ดังปรากฏในเรื่องนางสุนทรี 2) บทบาทในการรักษากฎเกณฑ์ เช่น การจับคนผิดมาลงโทษตามกฎหมายที่ตั้งไว้ ดังปรากฏในเรื่องนางสุนทรี 3) บทบาทในการอนุเคราะห์ประชาชน เช่น ประชาชนเดือดร้อนเพราะมีสาเหตุ ให้สืบหาสาเหตุแล้วทำการระงับเหตุ ดังปรากฏในเรื่องพระติสสะ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551) สังคมอีสานได้นำแนวทางการปกครองในธัมมปทัฏฐกถา มาปรับใช้ให้สอดคล้องกับบริบททางสังคมของชาวอีสาน ในรูปแบบที่เรียกว่า “คองสิบลี่” กล่าวคือ ฮีตเจ้าคองขุน เป็นแนวทางของเจ้าเมืองและขุนนางผู้ใหญ่ในการปกครองบ้านเมือง เช่น การพิจารณาคดีความ ให้พิจารณาตามที่ผิดที่ถูก ไม่เห็นแก่ญาติพี่น้อง หรือคนสนิท ให้ยึดความยุติธรรมเป็นหลัก ฮีตท้าวคองเพี้ย เป็นแนวทางปฏิบัติของท้าวพระยา เช่น การคัดเลือกบุคคลเข้ามารับราชการ ให้กระทำอย่างรอบคอบ เพื่อจะได้คนดีเข้ามารับราชการบริหารบ้านเมืองให้ราษฎรมีความสุข

2. ด้านเศรษฐกิจ สภาพเศรษฐกิจสมัยพุทธกาลที่ปรากฏในธัมมปทัฏฐกถา สะท้อนให้เห็นว่าประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น การทำนาข้าว ทำนาข้าวสาลี ดังในเรื่องลาชเทพธิดา หรือในเรื่องกาลยักชิณี (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551) ซึ่งเป็นที่มาของการนับถือผีนา ได้แก่ ผีตาแฮก ความเชื่อนี้ยังได้มีอิทธิพลต่อวิถีเกษตรกรรมชาวอีสาน และยังได้กลายมาเป็นที่มาของประเพณีบุญข้าวสากของชาวอีสานด้วย

3. ด้านภาษาและวรรณกรรม คำผญาโบราณอีสานได้รับอิทธิพลคำสอนจากคัมภีร์ทางศาสนาทางหนึ่ง โดยนำเอาสาระจากคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถามาปรับเป็นปริศนาธรรมที่เป็นแบบเฉพาะของคำผญา เช่น อยากกินข้าวให้ปลูกใส่หลานหิน อยากมีศีลให้ฆ่าพ่อตีแม่ อยากมีคนมาแฉให้ฆ่าหมู่เดียวกัน อยากมีสีสน်ให้นอนดินเกลือกฝุ่น อยากอบอุ่นให้อาบน้ำยามหนาว อยากกินปลาขาวให้แบกแหเข้าป่าโคก อยากตกนรกให้เข้าวัดฟังธรรม (สำลี รักสุทธี, 2548) และอิทธิพลของคัมภีร์นี้ นักปราชญ์อีสานได้นำเอาพุทธภาษิตมาแปลงให้เข้ากับวัฒนธรรมภาษาของตนเอง เช่น อัตตา หิ ตณฺณํ นาโถ เป็นที่พึง อัตตะโน บอกรั้วของตนแท้ เทียงจริง ซึ่งสอดคล้องกับพุทธภาษิตว่า อัตตา หิ อัตตโน นาโถ แปลว่า ตนแลเป็นที่พึ่งของตน คติสอนหญิงเรื่องเรือน 3 น้ำ 4 สตรีอีสานได้รับการอบรมสั่งสอนในเรื่องการครองเรือนมาแต่สมัยโบราณ เรือน 3 ได้แก่ (1) เรือนกายคือร่างกาย (2) เรือนนอน (3) เรือนครัวต้องสะอาด ส่วนน้ำ 4 นั้น ได้แก่ (1) น้ำคำ วาจาไพเราะ (2) น้ำใจ (3) น้ำบริโศก (4) น้ำมือ ความสัมพันธ์เรือน 3 น้ำ 4 สอดคล้องกับความงามของหญิงตามลักษณะปัญญาภักยาณีในธัมมปทัฏฐกถา ดังปรากฏในเรื่องนางวิสาขา ซึ่งประกอบด้วยความงาม 5 อย่าง คือ (1) ผมงาม (2) เนืองงาม (3) กระตุงงาม (4) ผิวงาม (5) วัยงาม (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551) โดยชาวอีสานได้ประยุกต์เป็นแบบฉบับวิถีชีวิตของตัวเอง ในส่วนเนื้อหาของธัมมปทัฏฐกถาบางเรื่อง ยังมีอิทธิพลต่อวรรณกรรมมุขปาฐะของชาวอีสานด้วย เช่น พระสงฆ์อีสานได้นำเรื่องราวในเรื่องปญจจาราม มาเทศน์เสียงหรือแหล่เพื่อสั่งสอนชาวบ้าน หรือหมอลำนำ

เรื่องราวในเรื่องท้าวสักระ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551) มาเป็นประกอบการแสดง โดยตั้งชื่อเรื่องใหม่ ว่า “นางนกระยางขาว” เป็นต้น

4. ด้านการศึกษา ในรัชสมัยพุทธกาลสะท้อนให้เห็นถึงการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ โดยมีการศึกษา 2 ประการ เรียกว่า “ธรรมา” คือ คณธรรมาและวิปัสสนาธรรมา การศึกษาวิปัสสนาธรรมานั้น ส่วนใหญ่จะรับแนวปฏิบัติจากพระพุทธเจ้า หรือพระอุปัชฌาย์แล้วแยกย้ายไปปฏิบัติ ณ สถานที่ต่าง ๆ ส่วนการศึกษาคณธรรมานั้น จะมีพระเถระผู้เชี่ยวชาญในนิคายต่าง ๆ ตั้งเป็นสำนัก เช่น สำนักของพระธรรมธรา สำนักของพระวินัยธรา ดังปรากฏในเรื่องโกสัมพี (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551) โดยรูปแบบการจัดการศึกษา จะมีลักษณะดังนี้

1) ผู้ที่จะเข้ามาศึกษา ต้องบรรพชาอุปสมบทก่อน หากเป็นสามเณร ต้องมีอายุ 7 ปีขึ้นไป หากพระภิกษุ ต้องมีอายุ 20 ปีขึ้นไป

2) ระบบการศึกษา เป็นแบบโรงเรียนกนินนอน คืออยู่ในสำนักของพระอุปัชฌาย์หรืออาจารย์ที่มอบตัวเป็นศิษย์

3) สถานศึกษา คือ วัด เช่น วัดเวฬุวัน วัดเชตวัน วัดโฆสิตาราม วัดบุปผาราม เป็นต้น

4) ด้านสถานภาพ ทุกคนเสมอภาคเท่าเทียมกันตามพระวินัย ไม่แบ่งชนชั้นวรรณะ

5) ด้านความเป็นอยู่ อาศัยปัจจัย 4 ได้รับการดูแลและอุปถัมภ์จากพระราชา อำมาตย์ พ่อค้า คหบดี และประชาชนทั่วไป

6) เครื่องแบบการแต่งกาย ใช้ผ้าบังสุกุลตามพุทธบัญญัติ เรียบง่าย สะอาด มีเพียง 3 ผืน

7) วัตถุประสงค์ของการศึกษา เพื่อกำจัดต้นเหตุ อันเป็นวัฏจักรแห่งการเวียนว่ายตายเกิดของมนุษย์ และดำเนินตามมรรคมีองค์ 8 คือ ทางสายกลาง มุ่งเข้าสู่นิพพานอันเป็นจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา

8) หลักสูตร ได้แก่ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ผู้เรียนจะเลือกเรียนตามความสมัครใจ โดยใช้หลักการท่องจำ เรียกว่า มุขปาฐะ แต่งเป็นร้อยแก้ว ร้อยกรอง เพื่อสะดวกในการท่องจำ

9) วิธีสอน สอนด้วยการใช้มุขปาฐะ (ปากเปล่า) สนทนา การบรรยาย การถามตอบ แบบวางกฎข้อบังคับ

10) ครูผู้สอนมักเรียกว่า อุปัชฌาย์ อาจารย์ เป็นผู้ให้การอบรม ให้คำปรึกษา และสอบวัดผลด้วยตนเอง (สมศักดิ์ คุณปู, 2562)

การศึกษาในรัชสมัยพุทธกาล มีอิทธิพลต่อกุลบุตรชาวอีสานเป็นอย่างมาก ชาวอีสานในอดีตนิยมให้บุตรหลานบวชเรียน หรือบางครั้งครอบครัวที่ยากจน ก็จะส่งบุตรหลานไปเป็นสังกะสิวัด หรือเด็กวัดคอยปรนนิบัติพระ ล้างบาตรล้างถ้วยชาม ปิดกวาดลานวัด พร้อมกับเรียนหนังสือไปด้วย การเป็นสังกะสิวัด เป็นการอบรมบ่มนิสัยไปในตัว เพราะได้ใกล้ชิดกับพระ ได้เห็นแบบอย่างที่ดี ทำให้รู้จักรับผิดชอบ และดูแลตัวเองตั้งแต่เล็ก บางคนพ่อแม่ก็ให้บวชเรียน เพราะในอดีตโอกาสเข้าถึงระบบการศึกษาของรัฐมีน้อย แม้ปัจจุบันรัฐจะจัดการศึกษาครอบคลุมทุกพื้นที่แล้วก็ตาม แต่การบวชเรียนก็ยังเป็นทางเลือก

ของลูกหลานชาวอีสานเป็นจำนวนมาก จะเห็นว่าสถิติของพระภิกษุสามเณรที่บวชเรียนในปัจจุบัน จะมีพระภิกษุสามเณรที่เป็นชาวอีสานมากกว่าทุกภาคของประเทศไทย (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2563) ซึ่งกระจายอยู่ในภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย มีทั้งบวชเรียนและบวชระยะสั้น

5. ด้านวัฒนธรรมและประเพณี วัฒนธรรมและประเพณีสะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมและประเพณีของอินเดียโบราณในหลาย ๆ ด้าน วัฒนธรรมและประเพณีเหล่านั้นได้เป็นที่มาของวัฒนธรรมและประเพณีของชาวอีสานในหลาย ๆ ประเพณี ชาวอีสานมีประเพณีประจำเดือน เรียกว่า ประเพณีฮีตสิบสอง เมื่อสืบค้นมูลเหตุของประเพณีในฮีตสิบสองแล้ว พบว่า มีประเพณีที่มีมูลเหตุมาจากธัมมปัทฏฐกาถึง 8 ประเพณีคือ (1) เดือนอ้ายหรือเดือนเจียง บุญเข้ากรรม มีมูลเหตุมาจากธัมมปัทฏฐกาเรื่องเอรกปัด (2) เดือนยี่ บุญคูณลาน มีมูลเหตุมาจากธัมมปัทฏฐกาเรื่องบุรพกรรมของพระอัญญาโกณฑัญญะ (3) เดือนสาม บุญข้าวจี มีมูลเหตุมาจากธัมมปัทฏฐกาเรื่องปุนณทาสี (4) เดือนเจ็ด ทำบุญข้าสะ มีมูลเหตุมาจากธัมมปัทฏฐกาเรื่องบุรพกรรมของพระองค์ (5) เดือนแปด บุญเข้าพรรษา มีมูลเหตุมาจากธัมมปัทฏฐกาเรื่องพระฉัพพัคคีย์ (6) เดือนเก้า บุญข้าวประดับดิน มีมูลเหตุมาจากธัมมปัทฏฐกาเรื่อง บุรพกรรมของพระอรุเวลกัสสปะ (7) เดือนสิบ บุญข้าวสาก มีมูลเหตุมาจากธัมมปัทฏฐกาเรื่อง กาลียักขิณี (8) บุญออกพรรษาคັถาบัตรเทโว มีมูลเหตุมาจากธัมมปัทฏฐกา เรื่องยมกปาฏิหาริย์ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551) ประเพณีในฮีตอื่นที่เหลือ แม้จะมีมูลเหตุมาจากคติความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ แต่นักปราชญ์ชาวอีสานก็ดึงเข้ามาให้อยู่ในบริบทของพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน

6. ด้านความเชื่อ ธัมมปัทฏฐกาได้สะท้อนให้เห็นความเชื่อของชาวอินเดียหลายด้าน เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับการบูชาและบนบานต้นไม้ใหญ่ ดังปรากฏในเรื่องจักขุบาล ความเชื่อในพิธีต่ออายุ ดังปรากฏในเรื่องธัมมิกอุบาสก ความเชื่อในพิธีสะเดาะเคราะห์ ดังปรากฏในเรื่องโพธิราชกุมาร ความเชื่อในเวทย์มนต์ ดังปรากฏในเรื่องการเกิดขึ้นของพระเจ้าอุเทน (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551) ชาวอีสานมีความเชื่อดังกล่าว ไม่แตกต่างจากชาวอินเดียในสมัยพุทธกาล เพราะเป็นความเชื่อดั้งเดิมก่อนที่จะหันมานับถือพระพุทธศาสนา แม้จะนับถือพระพุทธศาสนาแล้ว แต่ก็ยังไม่ได้ละทิ้งความเชื่อดั้งเดิมนั้น ความเชื่อของชาวอีสานจึงเป็นการผสมผสานกันระหว่างพระพุทธศาสนาแบบชาวบ้านกับคติความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ และความเชื่อท้องถิ่นในระดับชาวบ้าน เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับเวทย์มนต์คาถา บางอย่างนำมาจากธัมมปัทฏฐกา อาทิ คาถาป้องกันตัว คาถาหัวใจเปรต มนต์นอนบ้นอมพระพุทธเจ้า มนต์สาวหลง และความเชื่อเกี่ยวกับเทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น ความเชื่อเรื่องพระอินทร์ ความเชื่อสถานที่สิงสถิตของเทวดา ความเชื่อเรื่องพญานาค เชื่อเรื่องผีสง ความเชื่อเรื่องการสวดพระปริตร ความเชื่อเรื่องคັถาบัตรเทโวโรหณะ ความเชื่อเรื่องการบูชาพระธาตุ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551) เรื่องเหล่านี้สะท้อนให้เห็นความเชื่อของชาวอีสานเป็นอย่างดี

สรุป

อัมมปทัฏฐกถาหรือธรรมบท เป็นคัมภีร์รวบรวมบทธรรมต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าตรัสเป็นพุทธภาษิตแก่บุคคลต่าง ๆ ต่างกรรม ต่างวาระ ต่างสถานที่ เป็นบทธรรมสั้น ๆ ในรูปของคาถาหรือเป็นประพันธ์ เป็นบทร้อยกรองหรือบทกวี มีจำนวนคาถา 423 บท โดยนับตามจำนวนคาถา มีเรื่องประกอบคาถา จำนวน 302 เรื่อง คาถาธรรมบทจัดเป็นหมวด เรียกว่า วรรค มีจำนวน 26 วรรค อัมมปทัฏฐกถามาจากภาษาบาลีว่า “อัมมปทัฏฐกถา” ฉะนั้น จะเรียกคัมภีร์นี้ว่า “อัมมปทัฏฐกถา” ซึ่งเป็นคำไทยที่มีลักษณะใกล้เคียงกับภาษาบาลี หรืออาจมีการเรียกได้หลายชื่อ เช่น อรรถกถาธรรมบท อัมมปทัฏฐกถา จุดประสงค์ของการแต่งคัมภีร์นี้เพื่อประกอบการศึกษาค้นคว้า เพราะการศึกษาพระพุทธศาสนาในชมพูทวีปขาดคัมภีร์ประกอบการศึกษาที่เป็นอรรถกถา เพราะได้สูญหายหรือมีไม่ครบสมบูรณ์ พระพุทธโฆสจารย์จึงได้เดินทางไปเกาะสิงหล แล้วทำการปริวรรตอรรถกถาจากภาษาสิงหลมาเป็นภาษาบาลี โดยมีจุดประสงค์ คือ (1) เพื่อปริวรรตภาษาของชาวสิงหลหรือตามพินธุวีปเป็นภาษาบาลี (2) เพื่อให้คัมภีร์อัมมปทัฏฐกถาอำนวยประโยชน์ให้แก่ประชาชนที่อยู่ประเทศอื่นนอกจากเกาะสิงหล (3) เพื่อเป็นประโยชน์แก่การศึกษาค้นคว้า เนื้อหาในอัมมปทัฏฐกถามีอิทธิพลต่อสังคมและการดำเนินชีวิตของชาวอีสานในบางประเด็น ได้นำมาประยุกต์ ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้เข้ากับชีวิตชาวอีสานด้วยวิธีการต่าง ๆ มีประเด็นที่สัมพันธ์กันหลายด้าน คือ (1) ด้านการปกครอง (2) ด้านเศรษฐกิจ (3) ด้านภาษาและวรรณกรรม (4) ด้านการศึกษา (5) ด้านวัฒนธรรมและประเพณี และ (6) ด้านความเชื่อ

เอกสารอ้างอิง

- ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์. (2534). *อีสานเมื่อวันวาน*. กรุงเทพมหานคร : เรือนแก้วการพิมพ์.
- จารุบุตร เรื่องสุวรรณ. (2520). *ของดีอีสาน*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2522). *ลักษณะวรรณกรรมอีสาน*. กอสินธุ์ : จินตลักษณ์การพิมพ์.
- _____. (2528). บทบาทของหมอลำต่อสังคมอีสานในช่วงกึ่งศตวรรษ. ใน *รายงานวิจัย*.

สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.

- ชลธิรา กลัดอยู่. (2518). คาถาธรรมบทและอรรถกถาธรรมบท. *เมืองโบราณ*, 2(1), 29-39.
- ธวัช ปุณโณทก. (2529). สถาบันพระพุทธศาสนากับวิถีชีวิตในสังคมอีสาน สมัยพุทธศตวรรษที่ 20-21.
- ใน *เอกสารสัมมนาวิชาการอีสานศึกษา*. วิทยาลัยครูมหาสารคาม.
- ป.หลงสมบุญ. (2540). *พจนานุกรม มคอ-ไทย*. กรุงเทพมหานคร : สำนักเรียนวัดปากน้ำ.
- ปรีชา พิณทอง. (2535). *ประเพณีโบราณไทยอีสาน*. อุบลราชธานี : ศิริธรรมออฟเซต.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2556). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*.

กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม.

- พระมหาทรศน์ คุณทสสี (โพนดวงกรณ์). (2546). การศึกษาเปรียบเทียบพุทธวิธีการสอนในอรรถกถา
ธรรมบท กับกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ. ใน *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์
มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา*. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาประทีป อภิวิฑฒโน. (2561). *สารัตถะในธรรมบทและอัมมปทัฏฐกถา*. ขอนแก่น : หจก.โรง
พิมพ์คลังน่านวิทยา.
- พระมหาประหยัด ปญญาโร. (2542). จริยธรรมในล้ากลอน. ใน *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา*. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. (2540). *วิทยานิพนธ์ปริทัศน์*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2514). *พระประวัติสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส*.
พระนคร : มงคลการพิมพ์.
- _____. (2551). *อัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค 1*. พิมพ์ครั้งที่ 16. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- _____. *อัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค 2*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- _____. *อัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค 6*. พิมพ์ครั้งที่ 16. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาม
กุฏราชวิทยาลัย.
- วิทย์ ศิวะศรียานนท์. (2531). *วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์*. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช.
- วิกิพีเดีย. (2563). *ภาคอีสาน (ประเทศไทย)*. เรียกใช้เมื่อ 26 ตุลาคม 2563 จาก
<https://1th.me/vjZ4W>.
- ศาสตราจารย์ ยุติชัยเชเกรา. (2527). *ธรรมบท*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ลินคอร์นโปรโมชั่น.
- สมศักดิ์ คุณปู่. (2555). *การพัฒนาการศึกษาคณะสงฆ์ไทย*. เรียกใช้เมื่อ 15 สิงหาคม 2562 จาก
<https://1th.me/ynauR>.
- สาร สารทัศน์นันท. (2522). *หนังสือชุดสมบัติอีสาน เล่ม 1*. เลย : ศูนย์วัฒนธรรมวิทยาลัยครูเลย.
- สำลี รักสุทธี. (2548). *ผญา*. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พัฒนาศึกษา.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2563). *4 สถิติศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม*. เรียกใช้เมื่อ 15 ตุลาคม 2563 จาก
<http://statbbi.nso.go.th/staticreport/page/sector/th/04.aspx>

- สุทิน สมองผัน. (2536). “หมอลำ: อดีตและปัจจุบัน” รวมบทความประวัติศาสตร์. *มานพ ถาวรรวัฒน์สกุล (บรรณาธิการ)*. กรุงเทพมหานคร : สมาคมประวัติศาสตร์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี.
- สุพิศ เอื่องแซะ. (2560). ภาพสะท้อนสังคมและกลวิธีการนำเสนอเรื่องสั้นในนิตยสาร “คู่สร้างคู่สม”. ใน *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย*. มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่.
- สุรัชย์ ชินบุตร. (2560). “ภาพสะท้อนสังคมอีสานที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนางสิบสอง”. การประชุมวิชาการระดับชาติเรื่อง “ขับนิทานนางสิบสอง ขานทำนองพระรถเมรี” : นิทานมรดกแห่งอุษาคเนย์. *บรรณาธิการโดย รัตนพล ชื่นคำ*. กรุงเทพมหานคร : สถาบันภาษาศาสตร์และวัฒนธรรมศึกษาราชนครินทร์ ภาควิชาวรรณคดี ภาควิชาภาษาไทย ภาควิชาดนตรี และ คณะกรรมการฝ่ายวิจัยคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- อภิศักดิ์ โสมอินทร์. (2524). *โลกทัศน์อีสาน*. กทม. : โรงพิมพ์ประสานการพิมพ์.
- อภิศักดิ์ โสมอินทร์. (2526). *คติชาวบ้านไทยอีสาน*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช.
- Wellek, Rene., and Austin Warren Jr., (1956). *Theory of literature* 3rd ed. New York: Harcourt, Brace & World.